

PHUROFESA VHO-MANDLA MAKHANYA

T̩HOHO YA YUNIVESITHI NA TSHAN̩A TSHA TSHANTSE̩ARA: YUNIVESITHI YA AFRIKA TSHIPEMBE

**SEMINARA YA THANDELA YA VHORAMA̩ALI VHA AFRIKA
VHA TSHI ITA MVULATSWINGAKHA LEKITSHA YA VHO NKIRU
NZEGWU nga HA**

***“Mufumakadzi Vhukuma wa Afrika”: Omumu, U pa̩ukanya
Vhutikedzi, & U khwa̩hisedza Maanda a Bvaho nga Ngomu”***

**UNISA KHA KHAMPHASI YA MUCKLENEUK, PRETORIA
28 SHUNDUNTHULE 2019**

Mutshimbidzamushumo, ndi pfa ndo da̩ala dakalo u dzhenelela kha seminara ya vhuvhili ya Thandela ya Vhorama̩ali vha Afrika hu sa athu fhela n̩wedzi. Yo thomiwa sa muhumbulo nga n̩e nga 2008, vhurangeli uvhu ho pika u ‘dugisa t̩hase’ dza zwivhoniswa zwa vhorapfunzo nga n̩tha na u mona na dzi̩nwe khaedu khulwane dzo livhanaho na ri̩e sa lushaka, na yunivesithi.

U shela mulenzhe hanga namusi hu nga di̩ newa t̩hohe ine ya ri *U ya kha Tshanduko ire na Mbeu nahone i si na vhukoloni ya Akademi*. Ndi



do kumedza mbuno dzi si gathi dzine nda fulufhela uri dzi do elana ndivho ya zwa pfunzo ya Phurofesa Vho Nkiru Nzegwu.

Kha thalutshedzo ya tshibveleli Vho Juliet Ucelli na Vho Dennis O'Neil vho amba uri u sedzesa kha zwa Yuropa ndi tshinyadzo ya mutalukanyo na u didivha ha vhumuthu, nahone zwi sumbedzwa nga Yuropa lone line uri ndi hone tshivhindini tsha ndivho ya vhukuma ya saintsi na mvelaphanda ha ikonomi, na zwivhumbeo zwa politiki zwe zwa da zwa divhea nga ri ne rothe.¹

Ri tshi tevhela thandulukano iyi, u shela mulenzhe ha manwe mavundu a vhumuthu zwenezwo zwi tea u nweledzwa nga ngomu ha ifa la Yuropa, zwine zwa nea lifhasi zwibveledzwa zwiswa zwa mvelelo zwa ndeme ya hothe.²

Kha u tandulula tshivhoni itshi tsha ndeme tshine nga khatsho ra kona u tola ra sedza kha la Yuropa, Vho Ucelli na Vho O'Neil vho vha vha khou sedza kha mushumo wa Vho Samir Amin, rapfunzo o no ri siaho we a vha a tshi divhea u bva kha dzhango lashu we a ri siela ngudo ine ya dzula i ya ndeme kha thero, *U sedza kha la Yuropa: Vhusalauno*,

¹ Juliet Ucelli and Dennis O'Neil (1992) Challenging Eurocentrism, *Forward Motion*, Number 1, pp. 34-45

² Ibid



*Vhurerele na Dimokirasi: Tsatsaladzo ya u sedza kha ǀa Yuropa na zwa Mvelelo.*³

Avho vho dzhenelelaho Thandela ya Vhoramaṭali vha Afrika ya u thoma ine khayō ndo ita makumedzwa kha tshikhala tsha madalo a Phurofesa Vho Molefi Kete Asante nga ǀa 10 Lambamai 2019 vha ḡo zwi hambula uri ndo laedza kha mishumo ya Vho Amin na zwenezwiǀa.

Vho Amin, nangoho na vhaṅwe vhanzhi vha ngaho sa Vho Frantz Fanon na Vho Ngũgĩ wa Thiong’o, vha ri ṅekedza mutheo wa tshiomate u itela thandela yashu kha u fhelisa vhukoloni kha akademi.

Ndi tama u sedza hafhu nga khole na u khwaṭhisedza kuitele ukwo, hu na ndivho ya u lungekanya khanedzano ine ya ṭoḡa u wanulusa zwine nda fulufhela uri i ḡo vha u shela mulenzhe ha Phurofesa Vho Nzegwu kha thandela nga u angaredza.

Bembela na Ṭhoni

Mutshimbidzamushumo, ndi tama u ṭoka midzi ya u dzhenelela hanga kha vhubvo ha mveledziso mbili khulwane dzine dza vha na vhuimo kha Thandela ya Vhoramaṭali vha Afrika.

³ Amin, Samir (2010 [1988]) *Eurocentrism: Modernity, Religion, and Democracy: A Critique of Eurocentrism and Culturism*, 2nd Edition. New York: Monthly Review Press



Tsha u thoma, maḍuvha raru fhedzi o fhiraho, nga Mugivhela, ro vha ri khou pembelele Duvha ʼa Mbofholowo ya Afrika, ʼine ʼa tou ḍivhiwa fhedzi nga ʼa Duvha ʼa Afrika. Kha vhatu vha Afrika Tshipembe, Duvha ʼa Afrika ʼa naniwaha ʼo tanga na, nahone ndi vhona u nga zwo vha zwo tou dzudzanywa nga khole, u rwelwari ha Phuresidennde Vho Cyril Ramaphosa.

Musi Vho Kwame Nkrumah vha tshi dzudzanya mutangano wa u thoma wa zwine nga murahu zwa ḍo vha Dzangano ʼa Vhuthihi ha Afrika nga ʼa 15 Lambamai 1958, na Haile Selassie vho fara u rwelwari ha Dzangano nga ʼa 25 Shundunthule 1963, vho vha vha khou bveledza zwe zwa vha zwi lutamo lwa ʼifhasi ʼothe ʼa mugwalabo wa pan-Africanist – wa u fhelisa vhukoloni kha dzhango ʼa Afrika.

Sa izwi vhunzhi ha vhorapfunzo zwino vha tshi dzhiela ntha, uri u fhelisa vhukoloni ha dzhango ʼa Afrika, na mbofholowo yo fhelelaho ya vhatu vha ʼo u bva kha masalela a vhukoloni, zwi kule na u fhela. Kha riḅe vha re kha akademi, masalela a vhukoloni a kha ḍi wanala kha mvelele dza yunivesithi dzashu. Masalela aya a nga wanala kha zwi re ngomu kha kharikhuḵamu. A vhonala kha zwibveledzwa zwa thodiso dza vhukoloni na mveledziso ya ndivho ya yunivesithi dzashu.



Masalela aya, Mutshimbidzamushumo, a vhonala kha uri ri sedza hani tshitshavha, ri fara vhathu sa 'vhalanda' vha tshodiso dzashu. A vhonala kha uri ri saukanya hani lifhasi na u vhumba kuhumbulele.

Hezwi zwi ntswikisa kha mveledziso ya vhuvhili ine nda tama u i sumbedzisa.

Kha ngudo iyi ya Yunivesithi dza Afrika na mbekanyamushumo dza khakhululo dzine vha dzi shumisa nga murahu ha vhukoloni ha tshiofisi, Vho Aina vha nekedza manweledzo a ndeme a khaedu na vhukondi ho diswaho na u hweswa kha zwiimiswa zwashu nga tsatsaladzo dza mbofholowo ya musalauno. Musi vha sa khou lingedza tsatsaladzo khulwane dza khakhululo idzi, mbono dza Vho Aina dzi a 'dzinginya' na u 'tikedza' zwiñwe zwivhoniswa zwo no bulwaho. U ñwala nga ndila i tevhelaho, nahone ndi a khoutha u swika huñwe:

Luambo na ndowedzo dza khakhululo zwo didzula zwo tingwa nga vhadzia vhulangi na kuvhonele ku aluwaho ku vhilaedzwaho nga zwa kushumele, na mishumo. Maitele a khakhululo a si kanzhi a tshi lingedza u livhanwa na zwithu zwa ndeme kana vhushaka ha maanda ho fhatelaho kha madzangano kana khumbulelwa dza mutheo dzi talutshedzaho u vha hone havho. Maitele a khakhululo a livhanywa na u dzulela u shanduka ha vhubvedzi na vhukoni nahone ha vhudzisesi tshiimo tsha zwithu. Sa tsumbo, ha



vhudzisesi zwa khethululo nga lukanda kana nzudzanyo ya maimo a mutevhe wa vhukoloni zwe zwa bvelela musi vhorakoloni vha tshi thoma u imelwa nga vhaṅe vha shango; ha vhudzisesi zwa khethululo nga mbeu kana u takulwa ha vhafumakadzi; ha vhudzisesi khethekanyo dza mashangoḍavha dza akademi na vhashu kushumele kwa vhoramaṭali, hu tshi themendelwa laborathori, laiburari na u fhaṭa vhukoni u itela vhoraakademi hu si na u dzhenisa zwiimiswa zwa mutsukunyeo wa akademi lijhasi kana politiki dza vhugandisi ha mashangoḍavha, ṭhalutshedzo ya zwilinganyo, na phimo dza akademi.⁴

Thendelano i bvelelaho kha u fhimiswa ha khakhululo he ra ḍidzhenisa khayoyi lwa miṅwaha ho bveledza khuwelelo dzo khwaṭhaho nahone dzo sumbaho kha u fhelisa vhukoloni kha pfunzo dza nṭha. Riṅe fhanoyi UNISA ri kha 'tsimbe' na ngoho iyi i vhavhaho. Zwenezwo, ri tea u dzhia kusedzele kwa u fhelisa vhukoloni u ya kha tshanduko.

Ri kuvhangana fhanoyi ṅamusiyi musi dibeithi itshi khou bvelaphanda kha akademi, maelana na ngudo mbili dzi vhilaedzaho, nthihi yo ṅwalwa nga vhoraakademi u bva Yunivesithi ya Stellenbosch, ngenoyi inwe yo ṅwalwa na nga raakademi u bva Yunivesithi ya Cape Town (UCT).

⁴ Tade Akin Aina (2010) Beyond Reforms: The Politics of Higher Education Transformation in Africa, *African Studies Review*, Vol. 53, No. 1 (APRIL 2010), pp. 21-40, pg. 30



Ngudo ya u thoma yo vha i kha vhukoni ha t̄halukanyo ya vhane vha vhidzwa u pfi vhafumakadzi vha vhakalaha.⁵ Ya vhuvhili yo vha i kha vhukoni ha t̄halukanyo na vhuṭali ha mbambadzwasele dza phuli u bva Afrika, hu tshi ṭaṭiwa uri mashango ayo e a vha o ṅewa ḽevele dza nṭha dza vhukoni ha t̄halukanyo o vha a tshi nga vha na khonadzeo ya u vha vha na ḽevele dza fhasi dza mbambadzwasele dza phuli.⁶

Naho ngudo dza Stellenbosch dzo no ḽi bviswa nga dzhenala ya vhagand̄isi, ngudo dza UCT dzi kha ḽi vha hone, naho muḽekitshara o kwameaho o no ḽirula mushumo kha vhuimo hawe ngei yunivesithi.

Dzangalelo ḽanga a si ḽa u ima kha mutheo nda thoma vhuimo ha mikhwa ya nṭha *ndo imedzana* na vhashumisani na riṅe kha yunivesithi dzoṭhe. Vhudzuloni ha izwi, ndi u kaidza riṅe roṭhe kha u nga ita izwo.

Zwa uri a thi koni u ita musaukanyo wo dodombedzwaho wa zwibveledzwa zwa t̄hoḽisiso dzoṭhe u bva kha tshiimiswa tshashu zwi ita uri ndi dzule ndi tshi t̄hogomela u haṭula vhashumisani na riṅe. Ri nga kha ḽivha ri na madzadza ashu ane a nga bvelela a vhonelela vhathuni ra shona.

⁵ Sharné Nieuwoudt. Kasha Elizabeth Dickie, Carla Coetsee, Louise Engelbrecht & Elmarie Terblanche (2019) RETRACTED ARTICLE: Age- and education-related effects on cognitive functioning in Colored South African women, *Aging, Neuropsychology, and Cognition: A Journal on Normal and Dysfunctional Development*, DOI: [10.1080/13825585.2019.1598538](https://doi.org/10.1080/13825585.2019.1598538)

⁶ Simplice A. Asongu & Oasis Kodila-Tedika (2019) Intelligence and Slave Exports from Africa, *Journal of Interdisciplinary Economics*, DOI: 10.1177/0260107919829963



Mveledziso idzi dzi ri livhisa kha na uri nea khaedu ya u tangedza uri yashu ndi mbono ya shango ine ya kha di vha yo lemelwa nga vhukoloni.

Mbuno ya uri 'vhanwe' vhashumisani vha nga kha di khethulula vhanwe u ya nga mirafho, matsinde, vhuimo na mbeu, na u vhona vhanwe vhatu sa vho newaho zwituku siani la vhukoni ha thalukanyo zwi dzinginyi uri ri tshe na lwendo lulapfu lwa u fhelisa vhukoloni yunivesithi dzashu.

Mbuno yeneyo ya uri tshitu na u shaya vhumuthu ha u kundelwa zwi nga fhungudzwa nahone vhashumisani vha nga sa vhane vho no koniswa nga u divhona vhe na thalukanyo dza fhasi kha sia la vho tsikeledzwaho ndi libulamuhumbulo li vhavhaho kha vhukoloni ha akademi.

Mbono ya ndeme ine ya tea u itwa nga ha ngudo idzi mbili dza mashudumavhi ndi ya uri athikili ya Stellenbosch yo nwalwa nga mushumisani na ri ne wa mutshena ngeno athikili ya UCT yo nwalwa nga mushumisani na ri ne wa murema.

Zwine izwi zwa sumbedza na u shuma sa ngudo khulwane ndi zwa uri vhukoloni a si, zwa ndeme, u vhulungwa ha akademi ya vhatshena.



Kana ha vha kuhumbulele ku yaho phanda, hafhu zwa ndeme, u vhulungwa ha vhoraakademi vha vharema. Mbono iyi zwenezwo i shuma sa khaidzo kha vhurema musi ri tshi livhanwa na vhukoloni, na musi tshi imelela u fhelisa vhukoloni.

Vho Nzegwu na Thandela ya U fhelisa vhukoloni: Dziñwe Khonadzeo

Kha u tanganyisa mveledziso dza vhubvo idzi mbili ndo lingedza u tola masia a ndeme a thodiso ya Phurofesa Vho Nzegwu, na uri a nga elana hani na nungo dza iwe muñe dza u fhelisa vhukoloni kha akademi.

Hu bvelela masia mararu o sedzwaho kha nyito dzavho dza thodiso. Haya ndi *Mulwela pfanelo dza vhafumakadzi sa la u thoma na Ngudo dza Vhafumakadzi vha Afrika*. Tsha vhuvhili ndi *Filosofi ya Afrika*. Tsha vhuraru ndi *Ngudo dza Afrika na dza Khasekano ya Vhutsila ha Afrika*.

Kha vha ri ndi vha humbudze uri zwe ra sedza nanwaha kha mutevhe uyu wa Vhoramañali vha Afrika ndi u tola sisiteme ya pfunzo dza nñha, na uri ri nga shandukisa hani tshiimo tsha zwino tsha vhukoloni, u ya kha zwi ri nekedzaho tshikhala tshi si na vhukoloni. Kha u sumbedzisa izwi ndi tama u sedzesa kha masia mavhili a u thoma o sedzwaho nga Phurofesa Vho Nzegwu – *Mulwela pfanelo dza vhafumakadzi na Ngudo dza Vhafumakadzi vha Afrika na Filosofi ya Afrika*.



Kha bugu yavho ya *Talking Back: Thinking Feminist, Thinking Black*, Vho Bell Hooks vha topola zwine zwa nga vhidzwa uri ‘mukovho wa maipfi masekene’.

Kha lifhasi la Yuropa la musalauno na u vha na thakhula vhurangaphanda kha “vhuimeleli vhu si havhudi ha tshikoupu na ndeme ya tshaka dzo disendekaho nga zwa Yuropa dza tshaka dza ndivho’, sa zwe Vho Lewis Gordon vha zwi ambisa zwone,⁷ hu na khombo ya mukovho wa maipfi masekene. Zwenezwo, kha muombano wa mbofhololo ya vhafumakadzi u bva kha u tsikeledzwa nga vhorakhephithalisi, u tambudzwa na u takulwa na vhanna, maipfi a vhafumakadzi vha vharema o livhanwa na khombo ya u nga thubiwa nahone u sekana hao ha naniswa.

Vho Hooks vha na hezwi zwine vha nga amba nga ha mukovho: “mukovho wa maipfi masekene u shushedza tshidziki tsha vhukuma tsha vhudimisi na vhudiambeli wo vhofoholowa u itela vhatu vho tambudzwaho na vho tsikeledzwaho.”⁸

Thodea ya maipfi a vhafumakadzi vha vharema uri a fhambanyiswe naho vha tshi wanulusa muombano wavho na u takula vhanna ha vhukhephithalisi nga ngomu ka muombano wa vhafumakadzi nga u

⁷ Lewis Gordon (2019) Nkiru Nzegwu: Philosopher, Artist, Art Historian, and Trail Blazer, *Black Issues in Philosophy*. See <https://blog.apaonline.org/2019/03/05/nkiru-nzegwu-philosopher-artist-art-historian-and-trail-blazer/> (Accessed on 25 May 2019)

⁸ Bell Hooks (1989) *Talking Back: Thinking Feminism, Thinking Black*. Boston, MA, South End Press. pg. 14



angaredza i nga si khwaṭhisedzwe u fhirisa. Izwi zwi ralo ngauri muombano wa vhafumakadzi vha vharema a u ngo tea u pfesewa fhedzi sa kupiḁa kwa ‘vhurathu/vhukomana ha lifhasi’. Hu na ipfi liṅe na lone la vha tshipiḁa tsha vhatu vho thubiwaho; vhatu vhane vha kha divha nga fhasi ha vhukoloni nga ndila dzo vhalaho.

Zwine Vho Hooks vha amba hafhu zwi nekedza mutheo wa filosoḁi u itela ndeme ya u fhambanyisa. Izwi ndi zwine vha bvelaphanḁa na u zwi amba:

Muombano wa u fhelisa thakhulo, muombano wa muthu ene muṅe wa u hana zwa vhukoloni, u tsukunyea u bva kha tshithu u ya kha mulanda, u bulwa nga kha nungo dza u wana ipfi li vhofhololaho – kuambeke ukwo kune kwa sa tsha topolwa nga vhuimo ha muthu sa tshithu – sa muthu o tsikeledzwaho. Kuambeke ukwo kune kwa talulwa nga vhukangi, nga khonḁela. Ku ṭoḁa uri hu sudzuluwe kuitele – uri ri gude u amba – u thetshesesa – u pfa nga ndila ntswa.⁹

Zwine Vho Hooks vha amba zwi elana na zwe Vho Steve Biko vhashu vha zwi amba miṅwahani ya 45 yo fhiraho musi vha tshi amba uri: “(vharema) vho neta nga u ima mukanoni wa mudavhi vha tshi vha vhaṭaleli vha mutambo une vha tea u tou ḁitambela. Vha khou ṭoḁa u

⁹ Ibid, pg. 15



tou diitela zwithu nga vhone vhaṅe nahone zwoṅhe nga vhone vhaṅe”.¹⁰

Nangoho, u bvelela ha Muafrika/maipfi a Mulwela pfanelo dza Mufumakadzi wa Murema ho vha, nahone hu kha di vha, mugwalabo wa vhafumakadzi vha vha tshi bula ‘u neta havho nga u ima mukanoni wa mudavhi vha talela mutambo une vha tea u tou u tamba.’

Fhedzi izwi zwoṅhe zwi elana hani na tshiimo tsha akademi na thandululo yashu ya u i shandukisa na u fhelisa vhukoloni khayoy.

U ya kha kuitele kwa Mbeu kwa Tshanduko

Huṅwe fhethu hune ha khou bvelela kha therisano dzashu dza nga ngomu sa yunivesithi ndi ṅhoxea ya u bula zwi khagala kuitele kwa mbeu kwa tshanduko. Hu na masia a swikaho mararu o sedzwaho ane a bvelela a elanaho na zwa mbeu nga ngomu kha zwiimiswa zwa pfunzo ya ṅṅha.

Sia la u thoma li elana na u vhea vhafumakadzi kha vhuimo na uri vha nga vha vha khou fhira zwikhala zwi fanaho na vhanna na. Nga ngomu kha mihasho ya akademi na ya vhulanguli, vhafumakadzi a vha fulufheli nga zwiimo zwa vhulangi, kha levele ya mutheo ya ndinganyiso tshiimiswa itshi tshi khou ombana na u ‘linganyisa mudavhi’.

¹⁰ Steve Biko ([1978]2004) *I Write What I Like*. Johannesburg, Picador Africa



Kha j̄inwe sia, kuhumbulele kwonokwo kwa ndinganyiso kune ra ku shumisa ku nga sasaladzwa u bva kha kuvhonele kwa vhuimo. Zwi nga vha uri mbilaelo na mabembela a ndinganyiso zwi bveledzwa u bva kha kuvhonele kwa vhuimo ha vhukati, zwi ambaho uri vhafumakadzi vha vhuimo ha vha shumaho vha nga thudzelwa thungo.

Hezwi zwi ntswikisa kha sia j̄a vhuvhili j̄a ndeme j̄a vha dambela vhukati ha murafho na mbeu. Hezwi zwi elana zwavhuḁi na zwo sedzwaho nga Phurofesa Vho Nzegwu kha Muafrika/Mufumakadzi wa Murema.

Sa kha vhuimo, zwi kha tshiimo tsha uri mufumakadzi wa tshenzhele murema na u tshaka dza u tsikeledzwa ho fhambanaho na u tambudzwa, zwo fhambanaho na zwa vhakomana na vharathu vhavho vha vhatshena. Zwavhuḁivhuḁi, izwi ndi zwone zwine vhalwela ppanelo dza vhafumakadzi vhoṱhe vha vharema 'mbilimbidana' nazwo.

U livhanwa na mafhungo aya, Vho McFadden vho pfi vho amba nga nḁila hei musi hu tshi vhudziswa mbudziso ya murafho miṁwahani i si gathi yo fhiraho:



*Vhafumakadzi ... vha ṭoda lushaka lwo fhambanaho lwa vhun̄ne ha musalauno. [Uho] vhu re ha Vhuafrika, vhu re tshipiḁa tsha lwendo lulapfu lune ra bva khalwo, [fhedzi] vhu dovhaho ha konisa vhafumakadzi vha Afrika, hoṱhehoṱhe hune vha vha hone, u bvelaphanḁa, u vha vhathu vhane vha kona u shuma vhe na tshirunzi na khuliso kha ḁifhasi ḁiswa.*¹¹

Ndi humbulela uri Phurofesa Vho Nzegwu vho vha vha khou sedza kha vhukonḁi ha u vha mufumakadzi wa Muafrika musi vha tshi amba zwenezwino uri “Mufumakadzi wa Muafrika u khou ya u (vha) o lugiselwaho mvelelo u livhanwa na mishumo minzhi hu si na uri mushumo muthihi u ṭalusa vhun̄ne havho.”¹² nga iṅwe nḁila, ndi u shandukisea uhu hu mu konisaho u dzhia na u ita mishumo minzhi, zwine zwa dovha zwa mu tendela u vha mudededzi, mutsila na muunḁi wa thandela dzo vhalaho.

Kha ḁiṅwe sia, ndi dovha nga humbulela uri Phurofesa Vho Nzegwu vha ḁo fhambana na Vho McFadden kha “u tsikeledzwa ha mbeu ya sialala ḁa Afrika”,¹³ ine Vho McFadden vha amba uri i hone,¹⁴ ngeno Vho

¹¹ Patricia McFadden, quoted in Mona Phillips (2003) Contesting the Costs of Belonging: A Global Black Feminists Seminar at Spelman College, Atlanta, Georgia, *Agenda: Empowering Women for Gender Equality*, Number, Number 58, pp. 59-64, pg. 61

¹² Quoted in an interview by Eric Coker (2019) Nkiru Nzegwu Receives SUNY Distinguished Professorship (04 April 2019). See <https://www.binghamton.edu/news/story/1761/nkiru-nzegwu-receives-suny-distinguished-professorship> (04 April 2019). (Accessed on 25 May 2019)

¹³ Nkiru Nzegwu (2006). *Family Matters: Feminist Concepts in African Philosophy of Culture*. New York, State University of New York Press, pg. 14

¹⁴ See Mona Phillips (2003) Contesting the Costs of Belonging: A Global Black Feminists Seminar at Spelman College, Atlanta, Georgia, *Agenda: Empowering Women for Gender Equality*, Number 58, pp. 59-64, pg. 61



Nzegwu vha tshi vhudzisa uri vha sumbedzwe vhuṭanzi hayo. Hezwi kha nṅe, a si ndingedzo dza luṭanya vhafumakadzi vhavhili vha vhorapfunzo vha Maafrica nga tshavho. Fhedzi, ndi thambo kha dibeithi yo pfumaho na tshivhoniswa tshine tsha tea u pfiwa vhukati ha vhorapfunzo vhashu, tshi sumbedzaho u fhambana na mihumbulo vhukati hashu.

Sia ḽa vhuraru ḽo sedzwaho ndi mvelele nga ngomu yunivesithi. Naho Khomishini ya Pfanelo dza Vhathu ya zwino yo sedza kha masia a khethululo nga mirafho na vhukunzi, ri tea u vhilaedzwa nga mavharivhari a u tambudzwa ho ḽisendekaho nga mbeu ha u takuwa ha vhafumakadzi. Kha riṅe mavharivhari a itwa luthihi fhedzi zwi amba uri zwo anda. Hezwi ndi ngauri ndḽowelo dza mulimo dzi dzhiaho sia kha vhafumakadzi a dzi tei u dzula kha zwiimiswa zwa pfunzo ya nṅha.

Ṭhodea ya u shandukisa mvelelo ine ya vha hone nga ngomu kha zwiimiswa zwa pfunzo ya nṅha, hu tshi katelwa na tshashu, i nga si khwaṭhisedzwe u fhira mpimo. Kha nyimele ya zwino ri tea u livhanwa na mvelelo ine ya sa dzhiele nṅha na u tsikeledza vhafumakadzi ri tshi kuvhatedza ntswa ine ya vula zwikhala zwa uri vhafumakadzi vha ḽibule. Sa zwine Vho Badat vha zwi dzhiela nṅha: “U shumisa bono ḽa vhulamukanyi ha matshiliso kha pfunzo zwi katela u thoma zwiimiswa zwiswa, u shandukisa zwa kale, na u shandukisa mvelele na ndḽowedzo nga ngomu kha zwiimiswa.”¹⁵

¹⁵ Saleem Badat & Yusuf Sayed (2014) Post-1994 South Africa Education: The Challenge of Social Justice, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Volume 652, pp. 127-148, pg. 145



Fiłosofi ya Afrika

Mbuno ya u fhedzisela ine nda tama u livhana ndi u shumiswa ha Fiłosofi ya Afrika sa mbuno ya thyori ya ndivho. Kha athikili yavho ine ya pfi *I doubt, therefore African philosophy exists*; Vho Ramose vha tou nga vha khou amba mbuno ya uri Afrika na vhathu vha lo zwi hone nahone zwi tea u vha zwo lingana u vha Fiłosofi ya Afrika.¹⁶ Zwavhudivhudivho vha nwe vha nga ri vha tshi tevhedza Vho James,¹⁷ vha amba uri sia la Fiłosofi sa zwine ra li pfesesisa zwone vhubvo ha lo vhu Afrika.¹⁸

Dzangalelo la nga a li dzheni kha dibeithi ya uri Fiłosofi sa zwine ra i divhisa zwone kana Fiłosofi ya Vhukovhela u tou vha khagala, zwa vhukuma ndi 'ifa lo tou tswiwaho' u bva Afrika; kana thyori iyi ndi kuhumbulele kune kwa tou vha lutamo. Zwine zwa disa dzangalelo kha nne ndi uri Fiłosofi ya Afrika sa zwine zwa zwino ra i pfesesisa zwone, i tea u shumiswa sa tshishumiswa tsha u fhelisa vhukoloni kha akademi.

Zwine zwa tea u dovha zwa dzhielwa ntha hafhu ndi zwa uri, sa sialala la Fiłosofi inwe na inwe, Fiłosofi ya Afrika yo fhambana. Sa tsumbo,

¹⁶ Mogobe Ramose (2003) *I doubt, therefore African philosophy exists*, *South African Journal of Philosophy*, Volume 22, Issue 2, pp. 113-127

¹⁷ George G.M. James (1954) *Stolen Legacy: Greek Philosophy is Stolen Egyptian Philosophy*, *The Journal of Pan African Studies*, 2009 eBook. Accessed from

<http://www.thehouseofsankofa.com/books/eBook%20Stolen%20Legacy.pdf>, on 25 May 2019

¹⁸ Ibid



liṅwe la masia matuku a gudwaho fhanu Afrika Tshipembe ndi Filosofi ya Afrika ya Ubuntu (Vhuthu).¹⁹

U sedza kha mvelelo, zwine zwa elana na sekhithara ya pfunzo ya nṅha, Vho Nzegwu vha amba zwi tevhelaho:

Filosofi ya Afrika ya mvelelo i vhilaedzwa nga ṅhanganyelo guṅe ya nṅila dza vhatu dza kutshilele, divhazwakale, nzulele, na ndowedzo dzo pfukiswaho u bva kha murafho u ya kha muṅwe na dzi vha pfufhaho nga mvumbo yo khetheaho. Hezwi zwi amba uri ri tea u dzhiela nṅha zwiimiswa zwa matshilisano nga zwifhinga zwo fhambanaho, hu tshi katelwa tshanduko dzo bveledzwaho musi na nga murahu ha tshifhinga tsha vhukoloni. Ri tea u lavhelesa uri khudano dza u vha wa musalauno dzi amba nga ha tshanduko na sialala kha nṅila dzi kondaho, na uri ndaedzi kha sialala nga huṅwe ndi phosela dza zwino u ya kha tshifhinga tsho fhiraho, phosela dzo sikelwaho u kombetshedza nyito ya lushaka yo imaho ngauri kana u swaya vhudifari sa ha vhukuma.²⁰

I tshi tuṅuwedzwa nga maambiwa aya, thandela yashu kha u fhelisa vhukoloni ha akademi itea u ditika nga tshenzhele dzo no tshilwaho dza vhatu vha shango laṅshu na dzhango. Zwibveledzwa zwa kharikhulamu

¹⁹ Mogobe Ramose (2002) The Philosophy of Ubuntu and Ubuntu as a Philosophy, in P.H. Coetzee & A.P.J Roux (eds.), *Philosophy from Africa: A Text with Readings*. Oxford, Oxford University Press, pp. 230-237

²⁰ Nkiru Nzegwu (2006). *Family Matters: Feminist Concepts in African Philosophy of Culture*. New York, State University of New York Press, pp. 14-15



yashu na tshodiso zwi tea u dzhiela ntha, u sedzulusa na u pika u pfesesa divhazwakale, nzulele na ndowedzo.

Yashu i tea u vha thandela yo pikaho u thusa vhumuthu u shanduka u bva kha tshifhinga tsha u vhuedzedza vhumuthu. Zwenezwo, Filosofi ya Afrika ya Ubuntu, yo disendekaho nga ndeme ya *'nne ndi muthu nga nwambo wa vhañwe vhathu'* i nekedza mutheo wo khwaṭhaho wa khonadzeo ya u vhuedzedza vhuthu ya pfunzo.

Zwo dzhiiwa u bva kha kuvhonele kwa zwa mbeu, Filosofi ya Afrika ya Ubuntu i nekedza khaedu kha riṅe na u ri shomedza hafhu u tshukhukanya zwa u takula vhanna. i khwaṭhisedza uri vhumuthu ha vhanna vhu nga vhonala fhedzi musi ho no vhonala vhumuthu ha vhafumakadzi na vhana lwo fhelelaho, ho tsireledzwa na u tshuṭuwedzwa.

Mutshimbidzamushumo, ndi khuliso kha riṅe sa yunivesithi u disa fano kha tshiimiswa tshashu rapfunzo wa tshiimo tsha Phurofesa Vho Nzegwu. Kha vha ri ndi dzhie tshikhala itshi ndi vha tshanganedze. Vha vha ntendele ndi vha fhuṭuledze u vha muñwe wa phurofesa dza 18 dzi dzhielwaho ntha dza Yunivesithi ya Muvhuso ya New York. Ri a zwi divha zwavhudivhuḍi vhoraakademi uri a si u swikelela hu leluwaho.

Ro lindela vhukuma u pfa zwine vha do ri kanzwa ngazwo!



Kha ndi dovhe ndi livhuwa na u fhululedza Khoḽidzhi ya Ngudo dza Vhutelwadigirii kha u shuma vho ḽifunga u itela u wana vhuhone ha Phurofesa Vho Nzegwu, na u dzudzanya ḽekitsha iyi zwavhuḽi.

Ndo imela Khoro, vha Ndangulo, Vhashumi na Matshudeni ndi tama u ṽanganedza Phurofesa Vho Nzegwu. Ro dzula ro lindela u tzwonzwa zwoṽhe zwa ndeme u bva kha tshenzhele dzavho.

Ri a vha ṽanganedza!

